

מושגי יסוד באסלאם

התורה שבכתב ומצוות היסוד

חמש מן המצוות המופיעות בקוראן מוגדרות על-ידי שְׂרִיעָה (ההלכה האסלאמית) כמצוות יסוד, או אַרְכָּאן אל־אסלאם (עמודי האסלאם). ואלה הן:

א. שְׁהֵאָדָה (העדות) או שְׁהֵאָדַתִּין (העדות הכפולה) שלפיה "אין אלוהים מבלעדי אללה, ומחמד הוא שליח אללה". העדות הזאת נאמרת במעמד ההתאסלמות ובכל התפילות היומיות. החוזר בו מן העדות הזאת נקרא מֶרְתָּד, ודינו מוות.

ב. צֵלָאָה (תפילה). המוסלמי מתפלל חמש פעמים ביום. אין חובה להתפלל בציבור, למעט בימי שישי שבהם נחשבת התפילה בציבור למעלה. תפילות הציבור נערכות בִּמְסַג' (מסגד מכל סוג שהוא), או בג'אָמַע (מסגד גדול). לקראת התפילה מושמעת אַזְ'אן (הקריאה למתפללים) על-ידי המֶאֲדִין. במסגרת תפילת יום שישי מושמעת חֶ'טְבָה (דרשה) על-ידי חֶ'טִיב (דרשן). הדרשה הזאת, הכוללת לעתים קרובות מוטיבים פוליטיים, נישאת מעל במת הדרשן (מֶנְבֵּר).

ג. זִכָּאָה (צדקה).

ד. אל־צוּם (הצום) בחודש רמדאן. הצום נמשך 30 ימים – מבוקר עד ערב. חודש הצום מסתיים בשלושת ימי חג עיד אל־פֶּטֶר, בימים הראשונים של חודש שְׁנָאֵל. יש לציין כי לוח השנה של המוסלמים החל בשנת 622 לספירת הנוצרים, שבה עבר הנביא מחמד מן העיר מכה אל העיר אל־מדינה. בשל המעבר הזה, המכונה הגירה (הֶגְרָה), נקרא לוח השנה המוסלמי לוח הג'רי. הספירה ההג'רית מבוססת על מחזור הירח, ולכן יש בכל שנה שנים –

עשר חודשים בני שלושים יום ועשרים ותשעה ימים לסירוגין, ובסך־הכול 354 ימים. המוסלמים אינם מעבירים את השנה ואינם מתאימים אותה לשנת השמש, ולכן השנה ההג'רית קצרה ממנה באופן קבוע באחד־עשר ימים.

ה. אל־חג' (עלייה לרגל) לעיר מכה, בחודש ד'ו אל־חג'ה. כל המוסלמים – גברים ונשים – חייבים לקיים את המצווה הזאת לפחות פעם בחיים. בעיר מכה ובסביבתה מקיימים המוסלמים פעולות טקסיות, כמו טַוּאף (הקפת מבנה הפַּעֵבָה שבע פעמים, וסעי (ריצה) בין הגבעות צפא ומַרְוָה. העלייה לרגל מסתיימת ב־10 בחודש ד'ו אל־חג'ה בעיד אל־אֶדְחָא (חג הקורבן), הנמשך ארבעה ימים.

התורה שבעל־פה

נקראת סֵנָה, היינו, אורח חיים או מנהג. המוסלמים הדבקים בכללי הסנה הם המוסלמים הסונים. הרובד הראשון של הסנה מורכב מ־חֵדִית' (מלשון סיפור או חדשה), היינו, מסורת המתארת את מעשי הנביא וחבריו הקרובים (צַחְאָבָה), או את אמירותיהם. המסורות האלה, שמהן נלמדים פרטי ההלכה, בנויות משני חלקים: אֶסְנָאד (שושלת המוסרים) וּמְתָן (גוף הטקסט). מתוך הבנה שבעלי אינטרסים שונים עלולים לזייף מסורות, התפתח באסלאם עֶלֶם אל־חֵדִית' (מדע החדית') שבדק את מהימנותן על־פי שושלות המוסרים. מסורות שונות נדחו לחלוטין, והאחרות סווגו לשלוש קטגוריות: צַחְיַח (בריא, נכון); חֶסֶן (טוב, יפה); דְּעֵיף (חולה, חלש). על הבסיס הזה קובצו המסורות לספרי חֵדִית' ששניים מהם נחשבים למהימנים במיוחד, ומכונים יחד אל־צַחְיַחָאן, היינו, שני המהימנים. המדובר בקבצים של מחמד בן אסמאעיל אל־בַּח'ארי ושל מֶסְלַם בן אל־חג'אג' אל־ניסאבורי, שניהם בני המאה התשיעית לספירה.

איש דת מוסלמי נקרא עַלֵם (וברבים עַלֵמֵאא), היינו, בעל ידע. פסק הלכה הוא פְתוּא, והמוסמך לפסוק הוא מְפָתִי. מתוך הצורך לקבוע כללים שעל־פיהם תיקבע ההלכה באסלאם, התפתח כבר בדורות הראשונים ענף שעסק במתודולוגיה של ההלכה, פְקָה, והעוסקים בו נקראים פְקָהאא (פְקָהּ ביחיד). אנשי הענף הזה הם שקבעו את שורשי ההלכה (אֶצוּל אל־פְקָה), היינו, את המקורות שעליהם מותר להסתמך בקביעת הלכה, והם ארבעה: הקוראן; הסנה; ההיקש (קִיאָס), היינו, האפשרות לדמות מקרה שדינו אינו ידוע למקרה אחר שבו קיימת הלכה פסוקה; הסכמת כלל חכמי הדת (אֶגְ'מֵאע).

על הבסיס הזה התפתחו באסלאם כמה אסכולות הלכתיות (מְדֵ'אָהַב וביחיד מְדֵ'הַב) שמהן שרדו ארבע אסכולות מרכזיות:

- האסכולה המאֶלְפִית, הנקראת על־שם מייסדה מאֶלֶפּ בן אנס, בן המאה השמינית לספירה.
- האסכולה החֶנְפִית, הנקראת על־שם מייסדה אל־נעמאן בן ת'אבת אבו חניפה, בן המאה השמינית לספירה.
- האסכולה השאפְעִית, הנקראת על־שם מייסדה מחמד בן אדריס אל־שאפעי (מת בשנת 820 לספירה).
- האסכולה החנבלית הנקראת על־שם מייסדה אחמד בן חנבל (מת בשנת 855 לספירה).

בין האסכולות השונות קיימים הבדלים הלכתיים – אם כי לא גדולים – הנובעים מכך שכל אסכולה העניקה משקל שונה לכל אחד משורשי ההלכה שנמנו לעיל. כל מוסלמי־סוני משתייך לאחת מן האסכולות האלה. באזורים שונים בעולם המוסלמי קיימות אסכולות שונות. כך, למשל, האסכולה החנפית מקובלת במדינות שהיו תחת שלטון האימפריה העות'מאנית, והאסכולה החנבלית מקובלת בערב־הסעודית.

יש להדגיש שהאסלאם הסלפי, שבנא אחד ממייצגיו הבולטים, מסתייג מאסכולות ההלכה, ויש בו קבוצות הדוחות אותן לחלוטין בטענה שהן אינן זקוקות למתווכים בינן ובין שורשי ההלכה האמיתיים, הקוראן והחדית'. בנא התבסס כמעט תמיד על פסוקי הקוראן ועל המסורות בלבד, ולא על ספרי ההלכה. הספרים האלה שימשו אותו רק במקרים שבהם ביטאו את השקפת העולם שלו ואת עמדותיו.

בהקשר הזה יש להזכיר שיטת פסיקה הנקראת אג'ת'האד (השתדלות, הפעלת מאמץ) שלא נהוגה באסלאם הסוני מאז המאה העשירית.¹ השיטה הזאת מתירה לפוסק מרחב של שיקול דעת במסגרת כללים מוגדרים. מאז ימי הביניים משתמשים הפוסקים לרוב בשיטת התקליד (חיקוי), היינו, התבססות על פסיקות קודמות. בעידן המודרני היו שטענו כי איסור האג'ת'האד גורם לקיפאון באסלאם. בשל תפיסתו הסלפית התייחס בנא בחיוב לשיטת האג'ת'האד.

מונח נוסף שיש לציין הוא בַּדְעָה (חידוש). למילה הזאת משמעות שלילית באסלאם. היא מציינת חידוש שאין לו סימוכין בהלכה, ולכן הוא פסול.

ההנהגה הפוליטית באסלאם

מחמד מת בשנת 632 לספירה. הוא לא מינה יורש, ולאחר מותו התנהל מאבק על השלטון בין המהאג'רון (מהגרים) – המוסלמים שהגיעו ממכה לאל־מדינה, ובין האַנְצָאר (תומכים) – המוסלמים תושבי אל־מדינה. אלה ואלה כונו צחאבה, היינו, חברי הנביא.

1. בנוגע לאג'ת'האד ולמגבלותיו קיימת מחלוקת בין החוקרים בעידן המודרני.

בסיומו של המאבק התמנה אחד המהגרים, אבו בכר, שנטל לעצמו את התואר ח'ליפת רסול אללה (מחליפו של שליח אלוהים) או בקיצור ח'ליפה (ברבים, ח'לפאא). המסורת מספרת כי במעמד מינויו של אבו בכר, נשבעו לו חבריו שבועת אמונים, פְּיֵעָה שהפכה לאחד מעקרונות היסוד באסלאם, אם כי אין ראיות ברורות לקיומה בעת העברת שלטון. היא התקבלה גם על-ידי "האחים המוסלמים", ולוחמים במעגלים הפנימיים של הארגון נאלצו להישבע אמונים.² תואר נוסף שהוצמד בתקופה מאוחרת יותר לשליט באסלאם היה אמיר אל-מואָמַנִין (מנהיג המאמינים) – תפקיד ששילב, לפחות באופן תיאורטי, סמכויות דתיות, פוליטיות וצבאיות.

בשנים 632-661 שלטו בעולם המוסלמי ארבעה ח'ליפים שכונו אל-ח'לפאא אל-ראשֶדון (הח'ליפים ישרי הדרך): אבו בכר (632-634); עֶמַר בן אל-ח'טאב (634-644); עֶת'מָאן בן עפאן (644-656); ועלי בן אבו טאלב (656-661). יש לציין כי שלושת הח'ליפים האחרונים מתוך הארבעה נרצחו. הרצח של האחרון בהם, עלי, ושאיפותיו לשלטון פוליטי, שלא התגשמו, היו הבסיס להתפתחות השיעה (קיצור של שיעת עלי, היינו, הסיעה של עלי).

בשנת 661 תפס את השלטון מעאוייה בן אבו ספיאן, אבי השושלת של בית אַמִייה, שהעביר את בירת האימפריה האסלאמית הצעירה מאל-מדינה לדמשק. השושלת הזאת התקיימה עד שנת 750, ולאחר מכן שלטה שושלת בית עַבָּאס, שבירתה הייתה בגדאד. ראשית תקופת שלטונה של שושלת עבאס נחשבת לתקופת השיא של האסלאם מבחינות פוליטית וכלכלית. במהלך המאה התשיעית לספירה החלה האימפריה להתפורר והשלטון המרכזי התערער. בעלי זרוע מקומיים השתלטו על אזורים שונים באימפריה. בבירה

2. בניגוד למסורת המקובלת, שחייבה שבועת אמונים לח'ליפה, נשבעו "האחים המוסלמים" אמונים לדרכם.

צברו גורמים שונים כוח, ניהלו בפועל את השלטון והחלישו מאוד את מעמד הח'ליפה. הח'ליפים העבאסים הפכו לבובות חסרות עוצמה פוליטית עד לחיסולה של השושלת בידי המונגולים, שכבשו את בגדאד ב־1258.

בשנים שלאחר מכן המשיך מוסד הח'ליפות להתקיים באופן פורמלי. הסולטאנים הממלוכים בקהיר שימרו אותו רק במטרה להעניק לגיטימציה לשלטונם. עם כיבוש קהיר בידי הסולטאן העות'מאני סלים הראשון, ב־1517, אימצו הסולטאנים העות'מאנים את התואר, אך החלו להשתמש בו באופן אינטנסיבי רק בתקופת השקיעה של האימפריה, בסוף המאה ה־19. במרס 1924 ביטל הפרלמנט התורכי סופית את תואר הח'ליפה, צעד שגרם לזעזוע עמוק בכל עולם האסלאם.

מלחמות וכיבושים

המוסלמים פרצו במאה השביעית לספירה מתוך חצי־האי ערב והשתלטו בתוך זמן קצר על חלקי עולם נרחבים. המלחמות נשאו אופי דתי והשאיפה הייתה להפיץ את בשורת האסלאם. העולם חולק לשני חלקים: האזורים שבשליטת האסלאם נקראו דאר אל־אסלאם (בית האסלאם או אזור האסלאם), והאזורים האחרים נקראו דאר אל־חרב (בית המלחמה או אזור המלחמה). המסר בכינויים האלה היה ברור: יש לנהל מלחמה נגד האזורים שעדיין לא נכבשו כדי לספח אותם לאסלאם.

באזורים שנכבשו אולצו עובדי האלילים להתאסלם. אלה שסירבו הוצאו להורג. נוצרים ויהודים, הנקראים אהל אל־פֶּתָאב (אנשי הספר), הורשו להמשיך ולהחזיק באמונתם במעמד נחות של אהל אל־דִ'מָה (בני חסות). מעמד המשפטי כבני חסות הוסדר במסמך "תנאי עֶמֶר", שזמן חיבורו המדויק אינו ידוע. על

בני החסות הוטלו מגבלות שונות, כמו האיסור לבנות בתי תפילה חדשים והחובה ללבוש פריטי ביגוד מזהים. כן הוטל עליהם לשלם מס גולגולת – ג'זיה. בתמורה ניתן להם בדרך כלל חופש דת, והתאפשר להם להשתלב – אם כי באופן מוגבל – בחיי המדינה והכלכלה.

האסלאם מבחין בדרגות שונות של כּפּר (כפירה) בייחוד האל, היינו, בהיותו האחד והיחיד. בדרגה החמורה פחות נכללים שני סוגים. האחד הוא שֶׁרֶפ – שיתוף, היינו, אמונה באללה ובאלוהים אחרים. כופר מן הסוג הזה נקרא מְשֶׁרֶפ – מְשֶׁרֶפ, וברבים – מְשֶׁרֶפּוּן. הסוג השני הוא מְנַאפֶּקָה – פסיחה על שתי הסעפים. כופר מן הסוג הזה מכונה מְנַאפֶּק (סֶעֶף), וברבים – מְנַאפֶּקוּן. דרגת הכפירה החמורה ביותר היא אֶרְתָּדַאד, היינו, חזרה מן האסלאם. מי שעושה כן נקרא מְרַתֵּד ודינו מוות. המלחמה בכופרים לסוגיהם היא ג'האד (מלחמת קודש), והלוחם המוסלמי הנופל בקרב מוכרז שְׁהִיד (ברבים – שְׁהִידָא), היינו, יַעַד המעיד על ייחוד האל.

צופים – מיסטיקה באסלאם

במאה התשיעית החל להתפתח באסלאם הזרם הצופי שדגל במיסטיקה, ברוחניות ובהסתפקות במועט. הסברה המקובלת היא שמקור השם הוא המילה צוף, שפירושה צמר, וזאת משום שהצופים הראשונים נהגו ללבוש בגדי צמר גס.

בצופיות קיימים כמה מסדרים (טֶרְק וביחיד – טֶרִיקָה), הנקראים על-שם מייסדיהם, בהם אֶדְרִיסִיָּה, בְּפֶתְשִׁיָּה, אַחְמַדִּיָּה ורבים אחרים. חברי המסדרים נקראים דְרִוִּישִׁים, והם נוהגים לקיים דְכֶפֶר (טקסים), בבתי תפילה הנקראים זַאנִיָּה (זווית) או רֶבָאט (תחנת משמר). הטקסים כוללים ריקודים ושינון פסוקי קוראן שמטרתם להגיע להתעלות רוחנית. באמצעות מסדרי הצופים חדרו במהלך

ההיסטוריה לאסלאם אמונות תפלות, פולחן קברים ומעשי כשפים שונים. בעידן המודרני עורר הדבר את חמתם הן של אנשי הדת והן של המודרניסטים.